

УДК: 338:339.5

JEL Classification: L15, L60, M11, O120

Кухарук А. Д.

канд. екон. наук, доцент
ORCID ID: 0000-0002-2792-4137

Змітрович Д. Д.

ORCID ID: 0000-0003-1636-0919

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ПРИНЦИПИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ З ВИРОБНИЦТВА ПЛАСТИКОВОЇ ТАРИ

PRINCIPLES OF ENSURING THE INTERNATIONAL COMPETITIVENESS OF PLASTIC PACKAGING ENTERPRISES

Статтю присвячено дослідженню особливостей розвитку підприємств з виробництва пластикової тари, котрі в силу перегляду світового попиту на деякі види тари, а також під впливом технологічних й еколого-економічних змін потребують наукового обґрунтування результативної експорторієнтованої діяльності задля підвищення конкурентоспроможності на міжнародних ринках. Дослідження спрямоване на визначення змісту економічних принципів, дотримання яких сприятиме забезпеченню високого рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств з виробництва пластикової тари на релевантному міжнародному ринку з урахуванням необхідності стандартизації та сертифікації. Розглянуто специфіку виробництва пластикової тари різними методами, а також наведено стислу характеристику основних виробничих матеріалів. Наголошено, що підприємства з виробництва пластикової тари виконують ресурсне забезпечення діяльності підприємств інших галузей, тому перебувають у щільній залежності від їх стану та розвитку. Показано помісячну динаміку вітчизняного промислового виробництва у 2019 та 2020 рр. під впливом пандемії, розкрито структуру споживання та динаміку виробництва тари й упаковки у світі. Зауважено на тенденції екологізації промисловості, пояснено причинно-наслідкові зв'язки між стандартизацією бізнес-процесів та результативністю експорторієнтованої діяльності підприємств. Візуалізовано схему процесів підприємства з виробництва пластикової тари та зауважено особливості їх перебігу без проведення належної процедури зі стандартизації. Акцентовано увагу на тому, що процедура стандартизації має системоутворюючу дію та стає стимулятором узгодженості роботи підрозділів компанії, впливає на економічний потенціал підприємств, забезпечуючи формування необхідних бізнес-індикаторів. У статті представлено основні принципи формування міжнародної конкурентоспроможності підприємств та розширено їх перелік з урахуванням світових економічних тенденцій, конкретизовано зміст запропонованих принципів.

Ключові слова: міжнародна конкурентоспроможність, конкурентоспроможність підприємства, пластикова тара, стандартизація, бізнес-процеси, принципи конкурентоспроможності, екологізація, економічна гармонізація

The article is devoted to the study of the features of the development of enterprises for the production of plastic packaging, that due to the revision of global demand for certain types of packaging, as well as under the influence of technological, economic, and environmental changes need the effective export-oriented activities scientific substantiation to enhance. The international competitiveness level. The study aims to determine the content of economic principles that help

ensuring a high level of competitiveness of the domestic enterprises who are producers of plastic containers in the relevant international market, taking into account the need for standardization and certification. The specific of plastic packaging production by different methods is considered, as well as a brief description of the main production materials is completed. Authors emphasize that the enterprises for the production of plastic containers perform resource provision for the activities of enterprises in other industries, so they are closely dependent on their condition and the development. The monthly dynamics of domestic industrial production in 2019 and 2020 under the influence of the pandemic is shown, the structure of consumption and the dynamics of production of containers and packaging in the world are revealed. The tendencies of greening the industry are noticed, the causal connections between standardization of business processes and efficiency of export-oriented activity of the enterprises are explained. The scheme of processes of the enterprise on production of plastic container is visualized and features of their course without carrying out proper procedure on standardization are noticed. Emphasis is placed on the fact that the standardization procedure has a system-forming effect and becomes a stimulant of the coherence of the company's departments, and it affects the economic potential of enterprises, ensuring the formation of the necessary business indicators. The article presents the basic principles of formation of international competitiveness of enterprises and expands their list taking into account global economic trends, specifies the content of the proposed principles.

Keywords: international competitiveness, enterprise competitiveness, plastic containers, standardization, business processes, principles of competitiveness, greening, economic harmonization

Вступ. На сучасному етапі світового розвитку спостерігається тенденція поступового перегляду попиту на пластикову тару та полімерні вироби загалом. Розпад пластикового виробу займає від 400 до 700 років, в залежності від технології його виробництва. Проте відмова від пластику є дуже довгим процесом, а в окремих випадках і недоцільним. Під час всесвітньої пандемії COVID-19 практика показала, що одноразова пластикова продукція набула широкого використання через перехід комерційних, харчових закладів та загалом продовольчого ринку від багаторазових виробів. В Україні виробництво пластикової тари представлено багатьма підприємствами, котрі мають виробничий та експортний потенціал і можуть сприяти формуванню належної конкурентної позиції України на міжнародному ринку. Проте досліджуваний сегмент характеризується складністю бізнес-процесів, необхідністю дотримання розроблених стандартів якості, важливістю мінімізації впливу на навколишнє середовище задля досягнення цілей сталого розвитку. Саме тому актуальним є наукове завдання з дослідження особливостей функціонування підприємств з виробництва пластикової тари в умовах міжнародного ринку та пошуку напрямів розвитку їх конкурентоспроможності з урахуванням специфіки нетарифного регулювання експортно-імпортних відносин.

Проблеми міжнародної конкурентоспроможності промислових підприємств опрацьовано багатьма вітчизняними та зарубіжними науковцями, серед яких Г.Л. Азоєв, І. Ансофф, М. Портер, Р.А. Фатхутдінов, Р. Уотермен, Й. Шумпетер, О.Ю. Юданов, О. Є. Кузьмін, Г.М.Скудар та ін. У науковій літературі відображено значний теоретичний доробок з питань формування механізму забезпечення високої економічної ефективності комерційної діяльності промислових підприємств. Проте з урахуванням динамічності

ринків, поглиблення економічної турбулентності, інтенсифікації процесів Індустрії 4.0 та виникнення окремого чинника пандемії COVID-19, постає необхідність подальших розробок у цьому напрямі. Одним із аспектів, котрий потребує детального розгляду, є дотримання стандартів ISO промисловими підприємствами, зокрема виробниками пластикової тари, у процесі ведення експортоорієнтованої роботи.

Постановка завдання. Метою даної статті є визначення змісту економічних принципів, дотримання яких сприятиме забезпеченню високого рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств з виробництва пластикової тари на релевантному міжнародному ринку з урахуванням необхідності стандартизації та сертифікації за системою ISO. Досягнення мети можливе за рахунок вирішення наступних завдань дослідження: конкретизувати специфіку сфери виробництва пластикової тари; визначити особливості функціонування підприємств з виробництва пластикової тари; запропонувати принципи формування міжнародної конкурентоспроможності підприємств з урахуванням необхідності стандартизації та світових тенденцій галузі.

Методологія. У процесі дослідження застосовано такі методи наукового пізнання: наукового узагальнення, аналізу (при поясненні специфіки виробництва пластикової тари); систематизації (для розуміння економічного змісту бізнес-процесів підприємств), табличний та графічний методи візуалізації (для наочного представлення переліку матеріалів виробництва, складання типової схеми бізнес-процесів підприємств галузі, визначення динаміки вітчизняного виробництва та структури споживання пакувальної продукції у світі), синтезу, наукової конкретизації (при доповненні переліку принципів міжнародної конкурентоспроможності підприємств).

Результати дослідження. Підприємства з виробництва пластикової тари належать до групи суб'єктів виробничо-комерційної діяльності, котрі виконують ресурсне забезпечення роботи компаній інших галузей промисловості та багатьох невиробничих сфер. Від якості такої пластикової продукції залежить можливість фасування, транспортування та збереження рідин, сухих речовин, харчових продуктів, побутової хімії, лікарських засобів, косметичних виробів, засобів гігієни та інших стратегічно важливих продуктів.

Розрізняють наступні види полімерної тари за способом виробництва [1].

1. Ливарна – загалом таким методом виготовляються пластикові кришки та пластикова тара складної конструкції. Процес виробництва за таким методом відбувається наступним чином: розплавлений пластик через ливарні канали заповняє прес-форму, і після охолодження формується у готовий виріб.

2. Видувна – таким методом виробляють майже всі пляшки. За такого методу розплавлений пластик спочатку формується у трубчатий вигляд, після чого обжимається прес-формою, а далі набуває необхідної форми готової пляшки за рахунок закачки повітря.

Виступаючи суб'єктами системи забезпечення інших підприємств, виробники тари знаходяться у щільній залежності від стану та розвитку решта галузей. Динаміка виробництва в Україні, таким чином, є рушієм максимізації

прибутку від продажу пластикової тари. У 2020 році більшість виробників зазнали суттєвих складнощів операційної діяльності, що негативно позначилося на зміні валового внутрішнього продукту. Аналізуючи зміни обсягів виробництва в Україні (рис. 1), можемо стверджувати про наявність резервів економічного зростання у випадку подолання кризових явищ, викликаних пандемією.

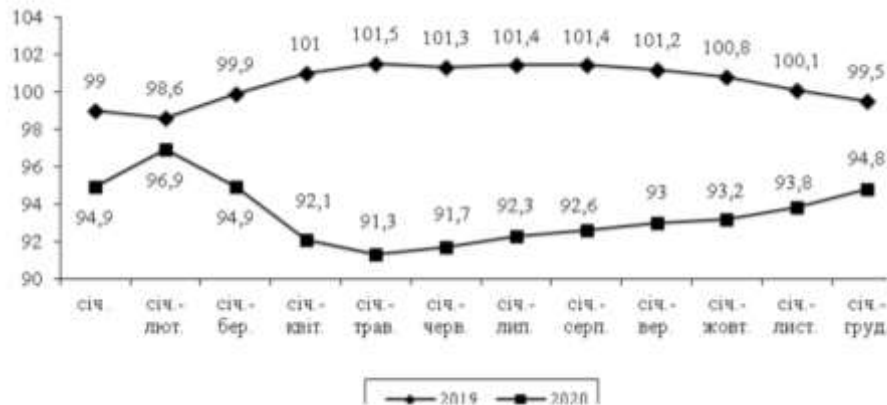

Рисунок 1 – Індекси промислової продукції у 2019-2020 рр., відсотків до відповідного періоду попереднього року

Джерело: [2, с. 4]

Згідно даних [2], у 2020 році, у порівнянні із 2019 роком, реальний сектор економіки України зазнав негативних змін та зниження темпів виробництва (від’ємний приріст варіює від 1,3 % до 18,5 % залежно від галузі). При цьому слід відмітити, що виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції зазнало найменших змін, що можна пов’язати із тим, що «менш відчутними наслідки карантину стали для харчової та фармацевтичної галузей, продукція яких користувалася підвищеним попитом у перші місяці» [2, с. 4]. Це підтверджує високу взаємозалежність галузей та резерви економічного розвитку для забезпечуючих підприємств.

Світова індустрія тари характеризується збільшенням обсягів виробництва та споживання за останні 20 років більше ніж у 2 рази (з 445 млрд дол. США у 2003 році до 998 млрд дол. США у 2020 році [3, с. 214]). При цьому структура споживання пакувальної продукції може бути візуалізована наступним чином (рис. 2).

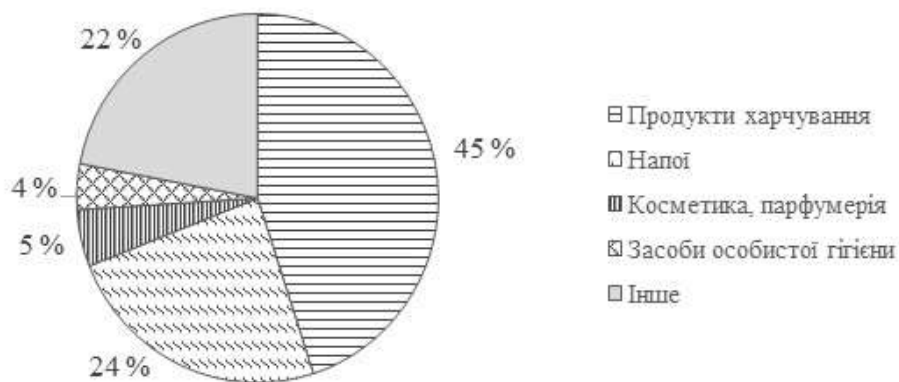

Рисунок 2 – Світове споживання пакувальної продукції за галузевим призначенням

Джерело: складено авторами за даними [3]

Розуміння представленої на рис. 2 структури споживання надає можливість визначити цільові сегменти міжнародного ринку та специфіку продукції, що користується попитом та має підлягати ґрунтовному параметричному аналізу задля визначення напрямів формування конкурентоспроможності вітчизняних виробників.

Нижче наведено п'ять загальних матеріалів, з котрих виготовляється пластикова тара та інші вироби (табл. 1).

Таблиця 1 – Матеріали для виготовлення різних пластикових виробів

Позначення	Ідентифікатор	Повна назва	Кінцевий продукт
	PET	Поліетилентерефталат	Пляшки для питної води
	PEHD	Поліетилен високої щільності	Сміттєві баки, фляги
	PVC	Полівінілхлорид	Пляшки для побутової хімії
	LDPE	Поліетилен низької щільності	Пакети
	PP	Поліпропілен	Більшість харчової тари, кришки

Джерело: складено автором за матеріалами, наданими виробничими підприємствами

Якість матеріалів та якість управлінських процесів – основні складові успішної роботи виробників тари. Серед світових тенденцій у виробництві пакувальних матеріалів, згідно [4, с. 131] можна відмітити перехід до використання біопластику (з рослинних волокон, крохмалю тощо), біорозкладного пластику (продукт нафтопереробки або з органічних речовин), сертифікованого придатного для компостування пластику (відповідає високим стандартам якості, характеризується зниженим рівнем шкоди навколишньому середовищу при його переробці), smart упаковки (оснащеної, наприклад, індикаторами часу та температури) та ін.

Усе це визначає напрям розвитку світового ринку пластикової тари, чинники та бар'єри входу на ринок нових представників, поведінку та вимоги споживачів у сегментах business-to-business та business-to-customer, можливі вектори посилення конкурентного потенціалу вітчизняних підприємств.

Разом із тенденцією екологізації промислового виробництва поглиблюються процеси стандартизації підприємств задля забезпечення високого рівня продуктивності та результативності їх роботи та максимізації прибутку шляхом цільового задоволення потреб міжнародного ринку. Раніше у [5] автори розглянули взаємозв'язок процесів стандартизації й сертифікації та конкурентоспроможності підприємств. Поточна частина дослідження передбачає ідентифікацію принципів формування конкурентоспроможності виробників пластикової тари на міжнародних ринках, що вимагає врахування попередніх отриманих результатів, а також специфіки світових трендів галузі. Необхідність стандартизувати бізнес-процеси породжує значний перелік задач із попередньої підготовки до такої важливої процедури, яка по суті має системоутворюючу дію та стає стимулятором узгодженості роботи підрозділів компанії, що підлягає стандартизації. Таким чином, стандартизація процесів впливає на економічний потенціал підприємств, забезпечуючи формування необхідних бізнес-індикаторів.

Підприємницька діяльність представників галузі може бути розглянута як сукупність бізнес процесів (рис. 3). За кожен процес повинна відповідати уповноважена особа, що задіяна в ньому. У сьогоdnішніх реаліях української промисловості далеко не кожне підприємство має прописану процедуру відповідальності за процесами і навіть схематичної їх візуалізації. Повноваження надаються в усній формі, і співробітник розуміє зону відповідальності, проте, якщо виникне потреба заміни працівника, знадобиться чимало часу на введення нового спеціаліста у стан та деталі справ підприємства й процесу, що надається під керування.

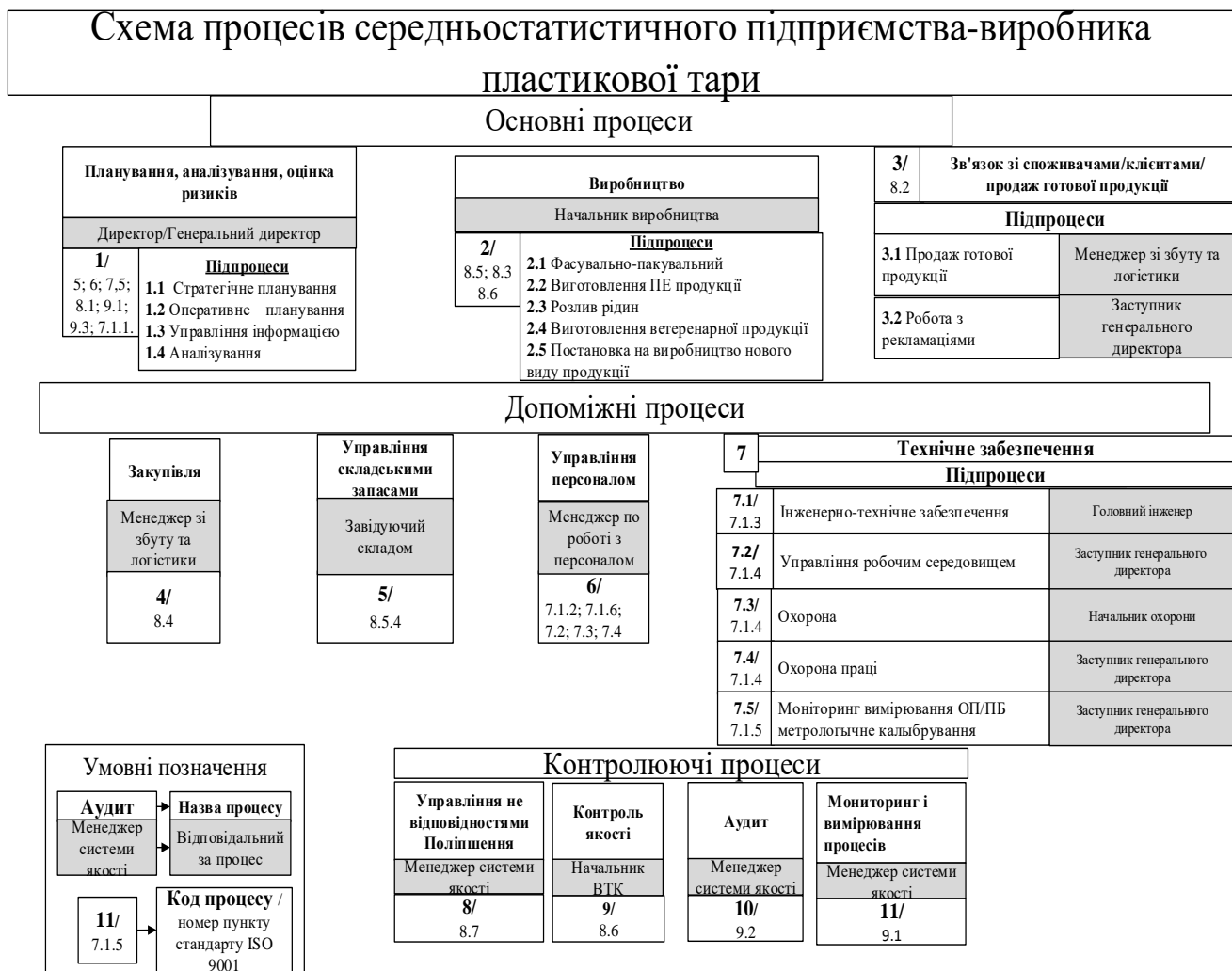

Рисунок 3 – Схема процесів підприємства з виробництва пластикової тари
 Джерело: розроблено автором за матеріалами підприємства з виробництва тари

Міжнародною організацією ISO було прописано загалом близько двох тисяч міжнародних виробничих стандартів, з яких найбільш розповсюдженими є ISO 9001, ISO 22000 та ISO 14000. Для підприємства такі стандарти корисні в першу чергу тим, що необхідною умовою їх виконання є структуризація роботи підприємства із документальним супроводом на кожному виробничому етапі. Отже, структуруючи свою роботу, підприємство не тільки покращує її ефективність, а й має змогу передбачити та відслідкувати помилки або брак у продукції.

Згідно [6, с. 37-38; 7, с. 81-83; 8, с. 105], робота із забезпечення високого рівня конкурентоздатності промислових підприємств базується на дотриманні низки наукових принципів, серед яких: принципи цілеспрямованості, наукової обґрунтованості, об'єктивності, системності, оптимальності, дієвості, обґрунтованості індикаторного забезпечення, економічної ефективності. Аналіз специфіки функціонування підприємств з виробництва пластикової тари надає підстави стверджувати про можливість адаптації такого переліку принципів до їх потреб і особливостей релевантного міжнародного ринку через введення

принципів екологізації (базуючись на світових тенденціях зміни попиту на пакувальну продукцію), технологічної готовності (зважаючи на важливість адаптації підприємств до процесів Індустрії 4.0, необхідності автоматизації виробничих процесів тощо) та стійкості (враховуючи мінливість ринку та потребу у постійному реагуванні на дії конкурентів, а також неперервному навчанні персоналу роботі у процесах автоматизації та імплементації корпоративних змін).

Разом з тим, на державному рівні у більшості країн світу розробляються заходи із забезпечення збалансованого розвитку суспільства, зокрема, увага приділяється регулюванню використання та утилізації тари й упаковки. Наприклад, у вітчизняному законопроекті «Про упаковку та відходи упаковки» [9] зазначається перелік принципів державної політики управління у відповідному напрямі, серед яких такі:

- упровадження системного підходу до управління відходами упаковки;
- запобігання утворенню та зменшення обсягів відходів упаковки;
- підвищення стандартів екологічної і санітарної безпеки для населення;
- зменшення техногенного навантаження на довкілля;
- забезпечення сприятливих умови для будівництва, реконструкції або модернізації об'єктів інфраструктури з управління відходами упаковки.

Зазначені принципи ґрунтуються не лише на засадах екологізації, а й покликані надати певні економічні й соціальні ефекти. Постає проблема економічної гармонізації інтересів підприємств-виробників, підприємств-замовників пластикової тари та держави, що має стати предметом подальших наукових розробок. Це є підставою для дотримання принципу економічної гармонізації при формування виробничого, експортного потенціалу та конкурентоспроможності підприємств на міжнародному ринку. Теорія економічних гармоній та концепція гармонізації інтересів докладно розглянуті у роботах А.С. Муратова [11], О.М. Кравченко [12] та ін. Під гармонією в економіці розуміють такий стан функціонування системи, взаємозв'язку її елементів з їх властивостями, який є одночасно умовою, метою і результатом злагодженого існування самої системи. Під злагодженим існуванням розуміється погодженість дій та процесів функціонування системи [12, с. 54-55].

Враховуючи зазначене вище, конкретизуємо зміст запропонованих принципів забезпечення міжнародної конкурентоспроможності підприємств з виробництва пластикової тари, додатково до розглянутих в економічній літературі (табл. 2).

Таблиця 2 – Принципи міжнародної конкурентоспроможності виробників
пластикової тари

№ з/п	Назва принципу	Зміст принципу	Очікуваний ефект або результат
1	Екологізації	Передбачає створення та використання технологій, які дозволять мінімізувати відходи, а також мінімізацію кількості технологічних етапів для зменшення шкоди навколишньому середовищу.	Зменшення втрат, спричинених шкодою навколишньому середовищу; зменшення кількості підконтрольних технологічних етапів; збільшення лояльності споживачів; формування іміджу соціально відповідального бізнесу; створення економіко-екологічних конкурентних переваг
2	Технологічної готовності	Передбачає побудову системи техніко-технологічного та управлінського забезпечення готовності підприємства до стандартизації та сертифікації, а також до впровадження елементів Індустрії 4.0	Підвищення рівня якості готових виробів; формування технологічних конкурентних переваг; отримання сертифікату якості ISO; збільшення обсягу експортоорієнтованого виробництва; збільшення кількості зарубіжних поставок; формування конкурентної позиції на зовнішніх ринках.
3	Стійкості	Передбачає безперервний розвиток здатності підприємств до реагування на дії конкурентів, а також проведення безперервного навчання персоналу задля налагодження процесів автоматизації і впровадження конструктивних корпоративних змін	Посилення реактивної здатності підприємства; формування кадрових конкурентних переваг; економічні ефекти, пов'язані із безперервним бенчмаркінгом та самоаналізом.
4	Економічної гармонізації	Передбачає таку оптимізацію діяльності підприємства, котра забезпечить можливість подальшої максимізації операційного прибутку підприємств з виробництва тари та врахування інтересів держави щодо реалізації політики управління у сфері відходів та їх утилізації.	Формування довгострокових економіко-екологічних конкурентних переваг на внутрішньому ринку, покращення ділової репутації; підвищення якості матеріалів виробництва; зменшення втрат виробництва за рахунок циркулярної економіки.

Джерело: розроблено автором з використанням матеріалів [6-10]

Варто відмітити, що перелік принципів, що поданий в табл. 2, не є вичерпним, доповнює наявні в науковій літературі та підлягає подальшому розвитку.

Висновки. Таким чином, процес формування міжнародної конкурентоспроможності підприємств з виробництва пластикової тари є складним та багатоаспектним, що в першу чергу пояснюється значною кількістю задач операційної діяльності підприємства та наявності різноманітних позитивних та негативних чинників конкурентоспроможності. Так, окремої уваги заслуговують процеси розвитку інших галузей

промисловості та непромислових підприємств, що є або потенційно можуть бути споживачами тарної продукції і опосередковано впливають на добробут виробників пластикової тари. До того ж, не аби яке значення мають процеси реалізації державної політики у сфері управління відходами виробництва, котрі мають бути враховані при виборі напрямів створення конкурентних переваг на принципах економічної гармонізації.

У статті вирішено наукове завдання з розвитку наукових положень забезпечення міжнародної конкурентоспроможності промислових підприємств на ринку полімерної тари. Отримані результати теоретичного змісту та практичного значення слугують підґрунтям для кращого розуміння особливостей діяльності підприємств, їх ролі в системі економічних відносин, вектору розвитку задля посилення національного бренду на міжнародному ринку тарної продукції.

Елементом наукової новизни дослідження є розвиток теоретичних засад забезпечення конкурентоспроможності підприємств в частині їх економічного обґрунтування, через уточнення та розширення переліку наукових принципів конкурентоспроможності та конкретизації їх змісту, що, на противагу існуючим положенням, надає можливість врахувати динамічність ринку, інтенсивність технологічних змін, необхідність стандартизації бізнес-процесів підприємств та доцільність гармонізації інтересів приватного сектору та держави.

Перспективним напрямом наукових досліджень є оцінювання рівня конкурентоспроможності підприємств з виробництва пластикової тари на засадах збалансованого розвитку.

Література:

1. Все о пластиковой таре: справочник / ред. М. Бредиса. М.: Unipack, 2018. Спецвип. № 34. 60 с.
2. Собкевич О. В. та ін. Реальний сектор економіки України в умовах системних викликів / О. В. Собкевич, А. В. Шевченко, В. М. Руслан, Є. В. Белашов, Л. А. Жураковська [за заг. ред. Я. А. Жаліла]. К.: НІСД, 2021. 53 с.
3. Погожих М.І. Аналітичний огляд стану світового ринку пакувальної індустрії / М.І. Погожих, М.С. Софронова. Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг: зб. наук. пр. / відпов. ред. М.В. Чорна. Харків: ХДУХТ, 2020. Вип. 1 (31). С. 211-226.
4. Сапотніцька Н.Я. Тенденції на ринку екоупаковки: вимоги суспільства з логістичним акцентом / Н. Я. Сапотніцька, Н.І. Кучерук, О.О. Онофрійчук. Бізнес-навігатор. 2020. Вип. 5 (61). С. 128-133.
5. Змітрович Д.Д., Кухарук А. Д. Стандартизація як інструмент впливу на міжнародну конкурентоспроможність виробничих підприємств. Економічний вісник НТУУ «КПІ». 2020. № 17. С. 228-238.
6. Кузьмін О.Є. Конкурентоспроможність підприємства: планування та діагностика: монографія / О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник, О. П. Романко; за заг. ред. д.е.н., проф. Кузьміна О. Є. Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2011. 180 с.
7. Кахович О. О. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства на світовому ринку / О. О. Кахович, С. О. Мащенко, Д. О. Гавриленко. Економічний простір. 2019. № 141. С. 76-88.
8. Донець Л. І. Базові принципи сучасної парадигми управління конкурентоспроможністю підприємства / Л. І. Донець, А. А. Донець. Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. 2012. № 1 (5). Том 2. С. 101-106.

9. Про упаковку та відходи упаковки: проект Закону України. Міністерство розвитку громад та територій України. URL: <https://www.minregion.gov.ua/base-law/grom-convers/elektronni-konsultatsiyi-z-gromadskisty/proekt-zakonu-ukrayini-pro-upakovku-ta-vidhodi-upakovki/>.
10. Пашкевич М.С. Екологізація виробництва підприємств України /М. С. Пашкевич, Т. О. Паламарчук. Ефективна економіка. 2012. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1624>.
11. Муратов А.С. Гармонии и гармонизация в гуманитарных и социальных науках. Гуманитарные и социальные науки. 2010. № 3. URL: http://www/hses-online.ru/2010/03/08_00_05/29.pdf.
12. Кравченко О. М. Гармонізація економічної системи. Економіка АПК. 2017. № 11. С. 51-56.

References:

1. Bredis, M. et al. (2018), *All about plastic containers*, Unipack, Moscow, Russian Federation, Vol. 34 (spec.), 60 p.
2. Sobkevych, O. et al. (2021), *Realnyi sektor ekonomiky Ukrainy v umovakh systemnykh vyklykiv* [The real sector of Ukraine's economy in the face of systemic challenges], NISS, Kyiv, Ukraine.
3. Pohozhykh, M. and Sofronova, M. (2020), “Analytical review of the state world packaging industry market”, *Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh*, vol. 1, pp. 211-226.
4. Sapotnitska, N., Kucheruk, N. and Onofriichuk O.O. (2020), “Trends in the eco-packaging market: requirements of a society with a logistic accent”, *Biznes-navihator*, Vol. 5 (61), pp. 128-133.
5. Zmitrovych, D. and Kukharuk, A. (2020), “Standardization as a tool to impact the international competitiveness of manufacturing enterprises”, *Ekonomichnyi visnyk NTUU «KPI»*, Vol. 17, pp. 228-238.
6. Kuzmin, O., Melnyk, O. and Romanko, O. (2011), *Competitiveness of the enterprise: planning and diagnostics*, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 180 p.
7. Kakhovych, O., Mashchenko, S. and Havrylenko, D. (2019), “Management of the international competitiveness of the enterprise on the world market”, *Ekonomichnyi prostir*, Vol. 141, pp. 76-88.
8. Donets, L. and Donets, A. (2012), “Basic principles of the modern paradigm of enterprise competitiveness management”, *Biuletен Mizhnarodnoho Nobelivskoho Ekonomichnoho Forumu*, Is. 1 (5), Vol. 2. pp. 101-106.
9. Ministry for Communities and Territories Development of Ukraine (2010). Project of the Law of Ukraine “On packaging and packaging waste”, available at: <https://www.minregion.gov.ua/base-law/grom-convers/elektronni-konsultatsiyi-z-gromadskisty/proekt-zakonu-ukrayini-pro-upakovku-ta-vidhodi-upakovki/> (Accessed 30 January 2021).
10. Pashkevych, M. and Palamarchuk, T. (2012), “Greening of enterprises in Ukraine”, *Efektivna Ekonomika*, Vol. 12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1624> (Accessed 25 February 2021).
11. Muratov, A. (2010), “Harmonies and harmonization in humanitarian and social sciences”, *Humanitarian social sciences*, Vol. 3, available at: http://www/hses-online.ru/2010/03/08_00_05/29.pdf (Accessed 26 February 2021).
12. Kravchenko, O. (2017), “Harmonization of the economic system”, *Ekonomika APK*, Vol. 11, pp. 51-56.